

O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Buxoro davlat universitetining 2023yil "21" oktabrdagi "556"-sonli buyrug'iga asosan

A.A. Haydarov

(muallifning familiyasi, ismi-sharifi)

70230101- Lingvistika (ingliz tili)

(ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi))

ning talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

Semantika va so'z tuzilishi

(o'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, o'quv qo'llanma)

nomli o'quv qo'llanma

ga
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr etishga ruxsat berildi.

Ro'yxatga olish raqami

556-23

Rektor O.Xamidov

Haydarov Anvar Askarovich

SEMANTIKA VA SO'Z TUZILISHI

(O'QUV QO'LLANMA)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Haydarov Anvar Askarovich

**SEMANTIKA VA
SO'Z TUZILISHI**

(O'QUV QO'LLANMA)

**70230101 – Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi magistrilariga
mo'ljallangan**

Ushbu kitobni muharrir...

X.I. Nazulov, filologiya fanlari doktori

Taqqislovchilar:

G.N. Garbuzova, BuxDU professori, pedagogika fanlari doktori

N.S. Gobilova, BuxDU Ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsent

(filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD)

O'quv qo'llanma Buxoro davlat universitetining 2023-yil

1-oktabrdagi 850-sonli buyruqiga asosan nashr etilishiga ruxsat

berilgan. Ko'rsatga o'rish rapori 850-23.

“Durdon” nashriyoti

Buxoro-2023

UO'K 811.512.133'37(075.8)

81.2 O'zb-2ya73

H 19

Haydarov, A. A.

Semantika va so'z tuzilishi [Matn] : o'quv qo'llanma / A. A. Haydarov. –

Buxoro : Sadridin Salim Buxoriy, 2023. – 136 b.

KBK 81.2 O'zb-2ya73

“Semantika va so'z tuzilishi” fanining maqsadi talabalarning bakalavr bosqichida fonetika, grammatika, stilistika va leksikologiya fanlari bo'yicha olgan nazariy va amaliy bilimlarini magistratura bosqichida yanada chuqurlashtirishga, shu bilimlar asosida ushbu fanlarning o'zaro integratsiyasi, so'zning til va nutq birligi sifatidagi xususiyatlari, so'z ma'nosining so'z yasalishi bilan bog'liqlik jihatlari, so'z yasalishining o'zgarishi qonuniyatlari to'g'risidagi ilmiy tasavvur, ko'nikma va malaka hosil qilishdan iborat.

Ushbu maqsad va vazifalardan kelib chiqib yaratilgan o'quv qo'llanma quyidagi zaruriy komponentlardan tashkil topgan: 15 ta mavzu bo'yicha ma'ruza matnlari, savol va topshiriqlar, mavzuga oid slayd va multimedia materiallari, glossary, mustaqil ta'lim mavzulari va testlar. Har bir mavzu reja va tayanch iboralar bilan boshlanib, nazariy fikrlarga va qarashlarga asoslangan ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu qo'llanmani magistrarga dars jarayoniga tatbiq etish bilan birga undan mashg'ulotlarda keng foydalanish mumkin.

Mas'ul muharrir:

Z.I Rasulov, filologiya fanlari doktori, dotsent.

Taqrizchilar:

G.N.Qurbonova, BuxTI professori, pedagogika fanlari doktori

**N.S. Qobilova, BuxDU Ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)**

**O'quv qo'llanma Buxoro davlat universitetining 2023-yil
21-oktabrdagi 556-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat
berilgan. Ro'yxatga olish raqami 556-23.**

ISBN 978-9910-749-64-3

MUNDARIJA

1-ma'ruza. Kirish. Semantikaning obykti va asosiy muammolari. So'z va tushuncha o'rtasidagi aloqa, ma'no ko'chish turlari.	4
2- ma'ruza. So'zning leksik, grammatik va so'zlovchining o'z nuqtiga munosabatini bildiruvchi ma'nosi.....	14
3- ma'ruza. Leksik ma'no taraqqiyoti.....	19
4-ma'ruza. So'zni tilning asosiy birligi sifatida o'rganish.	24
5-ma'ruza. Leksik ma'no va so'zlarning semantik strukturasi.....	33
6-ma'ruza. So'z ma'nolarining o'zgarishi va ularning xususiyatlari .	40
7-ma'ruza. So'z boyligining semantik klassifikatsiyasi. Leksik ma'nosi miqdoriga ko'ra so'z tiplari.....	46
8-ma'ruza. So'z boyligining semantik guruhlari.	56
9- ma'ruza. Leksik birliklarning semantik xususiyatlari.	61
10-ma'ruza. Evfemizm va disfemizmlar.....	71
11 - ma'ruza . So'z va uning imkoniyatlari	79
12-ma'ruza. Shakl semantikasi valentligi	87
13-ma'ruza. Pragmalingvistika va uning muammolari.	93
14-ma'ruza. Kognitiv tilshunoslikda ma'noning tasnifi.....	98
15-ma'ruza. So'z ma'nosining lingvokulturologiyada o'rganilishi .	107
Mustaqil ta'lim mavzulari	115
Glossariy.....	117
Testlar	126
Tavsiya etilgan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar	133

1-MA'RUZA. KIRISH. SEMANTIKANING OBYEKTI VA ASOSIY MUAMMOLARI. SO'Z VA TUSHUNCHA O'RTASIDAGI ALOQA, MA'NO KO'CHISH TURLARI.

REJA:

- 1.Ma'no va o'rganish muammolari.
- 2.Ma'noning referent nazariyasi.
- 3.So'z va tushuncha o'rtasidagi aloqa.
- 4.Tushuncha va ma'no munosabati.
- 5.Xulosa.

Tayanch tushunchalar: Semantika, so'z ma'nosi, obyekt, so'z va tushuncha, ma'no ko'chishi, referent, ma'noning kengayishi, ma'noning torayishi.

Fransuz tilshunosi Meshell Breal semantikaga shunday ta'rif bergan:

1. Semantika yunoncha "semantikos" ifodalovchi, ma'no bildiruvchi degan ma'noni bildiradi, hamda shunday fikrni bildiradi." Men, deydi Breal shu paytgacha o'rganilmagan va ko'plab tilshunoslar avlodlarining mehnati samarasi sifatida shakllanishi lozim bo'lgan sohaning asosiy yo'nalishlarini belgilashga, uning qismlarining umumiy tasvirini borligi holda dastlabki rejasini tuzishga harakat qildim. Shu bois o'quvchidan ushbu kitobni men "semantika" deb atashga taklif qilayotgan fanga kirish sifatida qabul qilishni so'rayman. Tilshunos olimlar M.Brealga ergashib, so'z va iboralarning ma'nosi paydo bo'lishi va o'zgarishi taqdiri bilan shug'ullanadigan, fan sifatida qarab keldilar. Shuningdek, semantika hozirgacha asosan leksik ma'no haqidagi fan bo'lib qolmoqda va uning e'tiborini so'zlar ko'p ma'noliligi, antonimlik, sinonimlik munosabatlari, omonimiya qatorlari, valentlik imkoniyatlari kabi hodisalar tortmoqda.¹

Lekin bu hodisalar xuddi ma'noning "kengayishi", "torayishi", "kuchayishi" "kuchsizlanishi" silliqanishi, qo'pollashuvi kabi nomlar bilan atalayotgan hodisalar kabi leksik semantikaning tadqiq doirasidan chiqa olmasdan, lug'aviy birliklarning ma'no mundarijasidan o'zgarishlar bosqichlarining o'rganish manbasi bo'lib

¹ Shahriyor Safarov. Semantika. -T.: O'ME. 2013. -B.14.

qolmoqda. Aks holda maxsus lug'atda tilshunoslikning leksik semantikasi bilan shug'ullanuvchi bo'lagi degan ta'rifga uchraymiz.

Semantika deb yozadi Azim Hojiyev, - fransuzcha *semantique*, grekcha *semantikos* – ifodalovchi. 1. Til birliklarining mazmun, ma'no tomoni. 2. Semasiologiya grekcha - *semasia* – ifodalash+logos-tushuncha, ta'limot. Til birliklarining semantic strukturasi va u bilan bog'liq masalalarni o'rganuvchi soha.¹

Moldavan olimi S.G. Berejan semantikani o'rganishni tilshunoslikdan talab qilishni mumkin emas, deb hisoblaydi. Uning fikricha, tilshunoslikning obektini semantikaning faqat kichik bir qismi, ya'ni lisoniy belgilar vositasida ifodalanadigan ma'no yoki turli sathlarga oid til birliklarining ma'nosi tashkil qiladi.

Ma'no va uning ifodalovchi birlik munosabati bilan qiziqayotgan lingvistik tahlil sohasining doimiy ravishda lisoniy belgi muammosiga duch kelayotganida ko'ramiz.

Bu esa o'z navbatida, boshqa bir umumiy muammoni semantika va semiotikani farqlash masalasini tug'diradi. Semiotika – grekcha *semion* – belgi ma'nosini bildirib, turli-tuman belgilar (rasmlar) sistemasining umumiy xususiyatlarini o'rganuvchi fan.²

Semantikaning ma'nolar o'zgarishini o'rganuvchi soha deb bilgan F. de-Sossyur semiotikani (semiologiyani) belgilarning jamiyatdagi hayoti haqidagi fan sifatida farqlashni taklif qilgan edi.

Lingvistik semantikaning lisoniy belgilarining tuzilish va hayotiy faoliyati haqidagi fan- semiotika bilan aloqasini ziddiyatlar ko'zgusida emas, balki hamkorlik munosabatlari kesimida ko'rganimiz ma'qul bo'lar edi. Ch. Morris semiotikani uch tarkibiy qismlar- semantika, sintaktika va pragmatikaga ajratar ekan, aynan shuni nazarda tutgan. Semantika-pragmatikaning ya'ni olam va lisonidan qanday foydalanishi borasidagi bilimimizning ajralmas qismidir.

Semantika semiotikaning qaysi tarkibiy qismlari bilan bog'lashimizdan qat'iy nazar, uning talqinida yuzaga keladigan muammolar asosida belgi va ma'no munosabatiga aloqador. Shu o'rinda semantik maydon tushunchasiga e'tibor qaratish lozim. Semantik maydon deganda so'z va so'z birikmalari, iboralarni ma'lum bir arxisema asosida birlashtiruvchi guruhi tushuniladi. Masalan: "Time" semantik maydoni *season, year, month, day* kabi leksik yoki

¹ A. Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. -T.:1985. -B.74.

² A. Hojiyev. Ko'rsatilgan asar. -B.74.

Haydarov Anvar Askarovich

**SEMANTIKA VA
SO'Z TUZILISHI**

(O'QUV QO'LLANMA)

Muharrir: A. Qalandarov
Texnik muharrir: G. Samiyeva
Musahhih: Sh. Qahhorov
Sahifalovchi: M. Bafoyeva

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-
maketdan bosishga ruxsat etildi: 02.11.2023. Bichimi 60x84.
Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma
usulida bosildi. Ofset bosma qog'oz. Bosma tobog'i 8,5. Adadi
100. Buyurtma №570.

“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45

